

MUKADDİME

venilir neşri Ali Abdülvâhid Vâfi tarafından yapılmıştır (ilk baskısı Kahire 1958; bu neşrin bir değerlendirmesi için bk. *Mukaddime*, trc. Uludağ, tercüme edenin girişi, I, 174-175; yapılan muhtelif neşirler için bk. Abdurrahman Bedevî, s. 265-270).

Mukaddime'nin tamamına yakın kısmının ilk tercümesi, Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi tarafından 1143 (1730-31) yılında gerçekleştirilerek I. Mahmud'a takdim edilmiştir. Bu sırada çok sayıda nüshası incelenip eserin tam bir tercümesi yapılmaya çalışılmıştır. Ancak mütercim eserin ilimlere ayrılmış olan altıncı bölümünü tercüme edememiştir. Bu bölümün ferâiz ilmine kadar olan kısmını İsmâil Ferruh Efendi Türkçe'ye çevirmiş ve bu haliyle ilk neşri yapıldıktan sonra (Bulak 1274; İstanbul 1275) altıncı kitap Ahmed Cevdet Paşa tarafından yeniden tercüme edilmiştir (İstanbul 1277). *Mukaddime*'nin daha sonra da Türkçe'ye çevirileri yapılmıştır. Bunlardan en önemilileri Zakir Kadiri Ugan ile (*Mukaddime*, I-III, Ankara 1954) Süleyman Uludağ'ın (*Mukaddime*, I-II, İstanbul 1982) çevirileridir. Bunların yanında Turan Dursun (*Mukaddime*, I-II, Ankara 1989) ve Halil Kendir de (*Mukaddime*, I-II, İstanbul 2004) eseri tercüme etmiştir.

Batı'da "kendi türünde herhangi bir yerde ve zamanda herhangi bir zihin tarafından yaratılmış en büyük eser" diye tanımlanan (Toynbee, III, 322) *Mukaddime*'den iktibaslar ve tercüme XVIII. yüzyılın son yarısında başlamış ve XIX. yüzyılda artarak devam etmiştir. İlk defa Fransızca'ya tam çevirisi Mac-Guckin de Slane tarafından gerçekleştirilmiştir (I-III, Paris 1862-1868). Mütercim bu çeviriyi Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi'nin tercümesiyle karşılaştırarak yaptığını belirtmektedir (*Le Prolégomènes d'Ibn Khaldoun*, tercüme edenin girişi, I, s. CXIV). *Mukaddime*'yi daha sonra Vincent Monteil yeniden Fransızca'ya (I-III, Beyrut 1967), Franz Rosenthal İngilizce'ye (I-III, London 1958) tercüme etmiştir. Bu tercümeden önce Charles Issawi tarafından yapılan seçmeler *An Arab Philosophy of History: Selections from the "Prolegomena" of Ibn Khaldoun of Tunis* adıyla neşredildiği gibi (London 1950) Rosenthal'in tercümesinden N. J. Dawood'un yaptığı bir ihtisar da defalarca basılmıştır (*The Muqaddimah*, London 1967, 1978, 1987, 9. bs., Princeton 1989). Eserin büyük bir kısmı Annemarie Schimmel tarafından Almanca'ya çevrilererek *Ibn Chaldun: Ausgewaehlte Abschnitte aus der muqaddima* ismiyle

yayınlanmış (Tübingen 1951), son zamanlarda Matthias Paetzold *Buch der Beispieler* adıyla yine kısmen tercümesini yapmıştır (Leipzig 1992). *Mukaddime* ayrıca Latince, İtalyanca, Urduca, Hintçe, Portekizce, İbrânîce ve Farsça gibi çok sayıda dile tamamen veya kısmen tercüme edilmiştir (bu tercümelerin bir kısmının listesi için bk. *Mukaddime*, trc. Uludağ, tercüme edenin girişi, I, 175-176).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Haldûn, *Mukaddimetü İbn Haldûn* (nşr. Ali Abdülvâhid Vâfi), Kahire 1401, I-III; a.mlf., *Les Prolégomènes d'Ibn Khaldoun* (trc. de Slane), Paris 1934, G. Bouthol'un önsözü, I, s. VII-XXIV; ayrıca bk. tercüme edenin girişi, I, s. XVII-CXVI; a.mlf., *The Muqaddimah* (trc. F. Rosenthal), London 1958, tercüme edenin girişi, I, s. XXIX-CXV; a.mlf., a.e. (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1988, tercüme edenin girişi, I, 17-195; a.mlf., *Ökonomie aus Al-Muqaddima* (nşr. ve trc. Daiber v.dğr., ed. K. D. Gröske v.dğr.), Stuttgart 2000; Fahrreddin er-Râzi, *el-Mebâhişü'l-meşrikiyye* (nşr. Muhammed el-Mu'tasim-Billâh el-Bağdâdî), Beyrut 1410/1990, I, 88-89; A. Toynbee, *A Study of History: The Growth of Civilizations*, New York 1962, III, 322; Zeki Velidi Togan, *Tarihte Üslûl*, İstanbul 1969, s. 157-166; Abdurrahman Bedevî, *Mü'ellesâtü İbn Haldûn*, Libya-Tunus 1979, s. 63-283; C. Fleischer, "Royal Authority, Dynastic Cyclism and 'Ibn Khaldunism' in Sixteenth Century Ottoman Letters", *Ibn Khaldun and Islamic Ideology* (ed. B. Lawrence), Leiden 1984, s. 46-68; Ahmed Abdüsselâm, *Mahtutâtü İbn Haldûn fi mektebâti Türkiye*, Tunus 1985; R. Würsch, "Kitâb al'ibar", *Grosses Werklexikon der Philosophie* (ed. Fr. Volpi), Stuttgart 2004, I, 735; J. J. Spengler, "Economic Thought of Islam: Ibn Khaldûn", *Comparative Studies in Society and History*, VI/3, Cambridge 1964, s. 268-306; Cengiz Tomar, "İbn Haldûn", *DİA*, XX, 9-10.

TAHSİN GÖRGÜN

el-MUKADDİME fi't-TEVHİD

(bk. AKÂİDÜ's-SENÜSİ).

el-MUKADDİMETÜ'L-ÂCURRUMİYYE

(المقدمة الأجرومية)

İbn Âcurrûm'un
(ö. 723/1323)Arap gramerine dair muhtasar eseri
(bk. İBN ÂCURRÛM).

el-MUKADDİMETÜ'L-CEZERİYYE

(المقدمة الجزرية)

İbnü'l-Cezeri'nin
(ö. 833/1429)tecvid ilmine dair manzum eseri
(bk. İBNÜ'L-CEZERİ).

MUKADDİMETÜ'L-EDEB

(مقدمة الأدب)

Zemahşerî (ö. 538/1144) tarafından
yazılan sözlük.

Tefsir, hadis, kelâm, dil ve edebiyat âlimi Zemahşerî'nin Arapça öğrenmek isteyen Hârizmşahlar Devleti Hükümdarı Atsız b. Muhammed için kaleme aldığı eser Arapça kelimelerle kısa cümlelerden oluşan bir sözlüktür. Zemahşerî'nin muhtemelen ölümünden birkaç yıl önce yazdığı *Mukaddimetü'l-edeb* isimler, fiiller, harfler, isim çekimi ve fiil çekimi olmak üzere beş bölüme ayrılır. İsimler bölümü eserin dörtte birini, fiiller bölümü dörtte üçünü oluşturur. Diğer bölümler ise birkaç sayfadan ibarettir. İsimler bölümünde kelimeler konularına göre sıralanmış ve her ismin çokluk şekli de kaydedilmiştir. Bu bölüm şu konulardaki kelimeleri içerir: Zaman kavramları, gökyüzü, yeryüzü, madenler, yollar ve yolculuklar, su ve sularda yaşayan varlıklar, bitkiler, çiçekler, tarım, meyve ve sebzeler, yerleşim birimleri, canlı varlıklar ve çeşitli soyut kavramlar, dinî terimler, zanaatlar, meslekler ve bunlarla ilgili aletler, eczahane ve bakkaliye nesneleri, yemekler, giyim kuşam, sayılar, at ve silâhlar, evcil ve yabani hayvanlar, kuşlar, renk isimleri. Zamirler, zarflar, ünlemler ve diğer bazı gramer unsurları da bu bölümde incelenmiştir. Fiiller bölümünde, fiiller bab denen kalıplara göre az harfli-lerden çok harfli-lere doğru gruplandırılmış, her bab kendi içinde ilgili fiilin harflerinin türüne ve Arapça'da uygulanan alfabetik sıraya göre düzenlenmiştir. Ayrıca her fiilin masdarı ve gerekiyorsa geniş zaman kipi de gösterilmiştir. Harfler bölümünde isim ve fiil dışında kalan diğer gramer unsurlarına yer verilmiş, son iki bölümde isim ve fiil çekimleri ele alınmıştır.

Mukaddimetü'l-edeb'de kelime, ibare ve kısa cümlelerden oluşan Arapça metnin altında nüshaların çoğunda tercüme-ler bulunmaktadır. Bunların önemli bir kısmı Türkçe (Hârizm Türkçesi), Farsça, ikisi XIV. yüzyıldan itibaren unutulmuş İran dili Hârizmce, biri Moğolca satır altı tercüme-lidir. Eserin müellif nüshası elde bulunmadığından bu tercümelerin Zemahşerî'ye ait olup olmadığı bilinmemektedir. J. G. Wetzstein ile onun görüşüne katılan Carl Brockelmann, *Mukaddimetü'l-edeb*'i Arapça-Farsça sözlük sayarken Zeki Velidi Togan Türkçe'yi de dikkate alır. Nuri Yüce'nin eserin çeşitli nüshaları üzerinde yap-

tiği araştırmalarda şu noktalar öne çıkmaktadır: Zemahşerî, eseri Arapça öğrenmek isteyen Atsız b. Muhammed'e ithaf ettiğine göre satır altı tercümelerini de onun ana dili olan Türkçe ile vermiş olmalıdır. Nitekim eserin en eski nüshaları Arapça metnin Türkçe veya Türkçe ağırlıklı tercümelerini içermektedir. Bu durum, Türkçe satır altı tercümelerin bizzat müellif tarafından yapılmış olabileceğini düşündürmektedir. Zemahşerî önsözünde Atsız'ın yüce adının her zaman, her yerde ve bütün dillerde anılmasını istediğini kaydetmektedir. Burada "bütün diller" ifadesiyle o devirde ilim dili olan Arapça yanında Hârizm bölgesinde bilinen Türkçe, Farsça ve Hârizmce'yi de kastetmiş olmalıdır. Bütün bunlar dikkate alındığında Zemahşerî, eğer *Mukaddimetü'l-edeb*'e Arapça'nın dışında bir dille satır altı tercüme yazmışsa bunun öncelikle Hârizm Türkçesi ile olması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Ancak o zamanlarda Hârizm bölgesinde yaygın bir dil olan Farsça ile de tercüme vermiş olması muhtemeldir.

Mukaddimetü'l-edeb'in günümüze ulaşan en eski nüshaları XIII-XV. yüzyıllara aittir. Bunların sayısı yirmiden fazla olup çoğu Hârizm Türkçesi, bazıları da Farsça satır altı tercümelidir (*Mukaddimetü'l-edeb*, neşredenin girişi, s. 9). Daha sonra istinsah edilen nüshalardaki tercümelemler ise Farsça, Çağatayca ve Osmanlı Türkçesi'yledir. *Mukaddimetü'l-edeb*, yedi nüshasına dayanılarak ilk defa Arapça-Farsça metin ve Arapça-Latince indeksle birlikte J. G. Wetzstein tarafından yayımlanmıştır (*Samachscharii Lexicon arabicum persicum*, I-II, Leipzig 1844-1850). İshak Hocası Ahmed Efendi'nin 1117 (1705) yılında *Aksa'l-ereb fi tercemeti'l-Mukaddimetü'l-edeb* adıyla Osmanlı Türkçesi'ne yaptığı çeviri bu tarihten 190 yıl sonra basılabilmektedir (I-II, İstanbul 1313; bk. AK-SA'l-EREB). A. Fitret'in 1926'da Buhara'da İbn Sinâ Kütüphanesi'nde rastladığı Farsça, Çağatayca ve Moğolca tercümeliler bir nüshayı Nicholas Poppe neşretmiştir (*Mongol'skiy slovar' Mukaddimat al-adab*, I-III, Moskova-Leningrad 1938-1939, III. cilt indeks). Zeki Velidi Togan, Konya'da bulduğu İran dili Hârizmce satır altı tercümeliler önemli bir nüshayı tıpkıbasımı ile birlikte yayımlamış (*Horezmce Tercümeliler Mukaddimat al-adab*, İstanbul 1951), Johannes Benzing bu nüsha üzerinde çalışarak Hârizmce, Arapça, Farsça transkripsiyonlu metni Latince ve Almanca çevirisiyle birlikte neşretmiştir (*Das chwaremsische Sprachmaterial einer Handschrift der Mu-*

Mukaddimetü'l-edeb'in
satır arası
Farsça tercümeliler
nüshasının
ilk iki sayfası
(Süleymaniye Ktp.,
Lala İsmail, nr. 674)

qaddimat al-adab von Zamaxsarî, Wiesbaden 1968). Benzing her iki nüshadaki Hârizmce malzemeyi daha sonra bir dizinde toplamıştır: *Chwaremsischer Wortindex. Mit einer Einleitung von H. Humbach*. Herausgegeben von Z. Taraf (Wiesbaden 1983). M. Kâzım İmâm, İran Meclis Kütüphanesi'ndeki yedi nüshanın Arapça metin ve Farsça çevirilerini yayımlamıştır (*Pişrev-i Edeb yâ Mukaddimetü'l-edeb*, I-III, Tahran 1342-1343 hş./1963-1965).

Mukaddimetü'l-edeb'deki Hârizm Türkçesi dil malzemesi üzerine A. N. Borovkov, Karl Heinrich Menges, Ananiasz Zajackowski gibi ilim adamları çeşitli makaleler yazmıştır (geniş bilgi için bk. *Mukaddimetü'l-edeb*, neşredenin girişi, s. 12-14). Hârizm Türkçesi'ni içeren en kapsamlı yayımı Nuri Yüce yapmış (*Mukaddimetü'l-edeb [Zemahşerî], Hvârizm Türkçesi ile Tercümeliler Şuşter Nüshası*, Ankara 1988, 1993) ve nüshalardaki nâdir kelimelerle ilgili araştırmalarını şu makalelerde ele almıştır: "Neu festgestellte Wörter und Wortbedeutungen im Choresmtürkischen (I)" (CAJ, XXVI/3-4 [1982], s. 301-308); "(II)" (*Religious and Lay Symbolism in the Altaic World and Other Papers* [Wiesbaden 1989], s. 434-442); "(III)" (TM, XX [1997], s. 453-461); "Zemahşerî'nin *Mukaddimetü'l-edeb*'inde geçen problemliler birkaç kelime" (*Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988*, Ankara 1996, s. 251-254). *Mukaddimetü'l-edeb* Arapça, Farsça ve Orta Türkçe söz varlığı bakımından zengin bir hazine niteliğindedir. Özellikle Mâverâünnehir ve çevresindeki Türk lehçelerinin bazı nâdir kelimelerini içermesi önemini daha da artırmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Zemahşerî, *Mukaddimetü'l-edeb* (haz. Nuri Yüce), Ankara 1988, ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 9, 12-14; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1798; Serkis, *Mucem*, II, 974; Brockelmann, GAL, I, 291; Suppl., I, 511; N. Poppe, "Eine viersprachige Zamaxsarî-Handschrift (I): Das çagataitürkische Sprachmaterial", ZDMG, CI (1951), s. 301-332; Zeki Velidi Togan, "Zimahşerî'nin Doğu Türkçesi ile Tercümeliler Mukaddimetü'l-edeb'i", TM, XIV (1964), s. 81-92; Nuri Yüce, "ez-Zemahşerî el-Hvârizmî, Hayatı ve Eserleri", TDED, XXVI (1993), s. 305-309; a.mlf., "Zemahşerî", IA, XIII, 512-513.

NURİ YÜCE

MUKADDİMETÜ İBNİ'S-SALÂH

(مقدمة ابن الصلاح)

İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî'nin
(ö. 643/1245)

usûl-i hadise dair meşhur eseri.

Tam adı *Ma'rifetü envâ'i 'ilmi'l-hadîs* olup 'Ulûmü'l-hadîs ve Akşa'l-emel ve ş-şevk fi 'ulûmi hadîsi'r-Resûl diye de bilinen eserini İbnü's-Salâh, Eşrefiyye Dârü'l-hadisi'nde hocasına başladığı 630 (1233) yılından itibaren kaleme almaya başlamış, yazdığı kısımları talebelerine imlâ etmiş ve çalışmasını 634'te (1237) tamamlamıştır. Müellif Râmihürmüzî'nin *el-Muḥaddisü'l-fâsıl*'ına, Hâkim en-Nisâbü'rî'nin *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs*'ine Hatîb el-Bağdâdî'nin başta *el-Kifâye* ve *el-Câmi' li-aḥlâkı'r-râvî* adlı eserleri olmak üzere onun usûl-i hadîsin hemen her konuyla ilgili kitaplarına ve diğer usul çalışmalarıyla dayanarak meydana getirdiği eserinde Hâkim en-Nisâbü'rî'nin elli iki bölüm halinde ele aldığı hadis konularını altmış beşe çıkarmış ve bu çalışma yazıldığı dönemde